

МОЖЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Барановська Олена Володимирівна
к.п.н., старший науковий співробітник
Інститут педагогіки НАПН
України, м. Київ

Анотація: Наразі постає питання: чи виконують свої функції сучасні підручники в умовах змішаного навчання? Проаналізовано зміни в структурі шкільного підручника: його загальної структури; співвідношення репродуктивних, продуктивних та творчих запитань і завдань; виникнення якісно нових завдань; націленість на формування наскрізних умінь учнів. Акцентовано на важливості адаптації сучасного підручника до проблем, що постають в умовах змішаного навчання.

Ключові слова: змішане навчання; шкільний підручник; початкова школа; запитання та завдання підручника; наскрізні вміння.

Постановка проблеми. За даними ЮНЕСКО пандемія коронавірусу залишила вдома близько півтора мільярда дітей по всьому світу. Перше, з чим зіштовхнулися сім'ї – це переривання соціальних зв'язків дитини, необхідність організації вдома відповідного освітнього простору і зміна ролі вчителів, батьків та учнів у ньому. Тож у який спосіб змінюється освітній процес у традиційних школах зараз? Змішане навчання – досить цікава новація останніх років. Без попередньої суттєвої теоретичної бази воно фактично стає шкільною реальністю. Досить скромний методичний прийом перетворюється в нове педагогічне явище, новий світогляд. Змішане навчання в початковій школі залучає нові Інтернет-технології, які дозволяють врахувати індивідуальний темп навчання і розвитку учня, мотивувати його, відстежити його особисті

досягнення та від слідкувати необхідні зміни в технологіях. Тобто створюється нове навчальне середовище, в якому досвід і майстерність вчителя гармонійно і ефективно об'єднуються із зростаючими інформаційними потребами суспільства, допомагає проблеми перетворити в переваги. Традиційний навчальний процес у школі персоналізується за допомогою нових підходів, доступних у новому форматі. Інститутом Клейтона Крістенсена на підставі аналізу роботи більш ніж 200 шкіл було виділено фактори успіху: персоналізація: надання учневі права обирати, яким чином, коли, як і що він буде робити; навчання, засноване на майстерності (за теорією повного засвоєння знань, розробленої американським психологом Б. Блумом): перехід до нової теми здійснюється тільки після демонстрації ідеального оволодіння навчальним матеріалом; підтримка батьків, прийняття ними цінностей навчання та розвитку своїх дітей. Фактично, ключовими факторами виділяються: індивідуалізація навчання, майстерність вчителя та «трикутник партнерства». І ще одним важливим фактором досягнення успіху у навчанні за таких умов є адаптація сучасного шкільного підручника до реалій змішаного навчання. Поставивши таку проблему, ми намагалися проаналізувати зміни у структурі сучасного шкільного підручника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. *Історичний екскурс.* Підручники для початкової школи неодноразово змінювалися під впливом освітніх реформ. Традиційний підручник радянських часів мав певну усталену структуру і змінювався дуже повільно. Значний вплив на структурні та змістові зміни в навчально-методичному апараті підручника мали тогочасні психологічні дослідження, які поступово зміщували акценти зі знаннево орієнтованої парадигми до особистісно орієнтованої, вивчалися питання індивідуалізації навчання в рамках домінуючої колективної форми навчання. Тогочасні провідні психологи розробляли проблеми вікового та психологічного розвитку дитини, співвідношення діяльності різного виду в певному віці, основні новоутворення, формування основних якостей особистості дитини шкільного віку, впроваджували гуманістичну психолого-педагогічну концепцію

ампліфікації (Д. Ельконін В. Давидов О. Запорожець, Г. Костюк та ін.). Трансформація усталених радянських принципів підручникотворення почала прискорюватися від реформи школи 1984 року і набрала оборотів в 90-ті роки. Метою курсів з української мови та читання тоді зазначалося: навчання дітей читати та розуміти прочитане; висловлюватись в усній та письмовій формах; розвивати інтерес до рідної мови та читання; у розділі «Робота з дитячою книжкою» увага приділялася розвитку мовлення та читацької пам'яті за допомогою дитячої книжки, образотворчої наочності, кінофільмів, дидактичних ігор, формуванню бібліотечно-бібліографічних умінь учнів. Досліджуючи читацькі вміння в учнів початкових класів в 90-ті роки ХХ ст. ми здійснили аналіз чинних та альтернативних підручників з читання за такими напрямками: класифікація запитань і завдань (репродуктивні, продуктивні, творчі); аналіз тенденції розвитку даного компонента підручників; практичне застосування вміння. Аналіз показав поступову тенденцію до збільшення продуктивних завдань але за абсолютною кількістю переважали репродуктивні завдання (3 клас: 70% репродуктивних та 30% продуктивних; 4 клас: 60% – 40%). [1]. Прискорення нового етапу підручникотворення розпочалося у 90-ті роки, коли розпочався процес становлення закладів нових типів в Україні, які були експериментальними майданчиками, де апробувалися новий зміст і технології навчання. Саме тоді прийшов час експериментальних (альтернативних) підручників, в яких з'явилися суто українські слова, вирази, тексти. Наше дослідження виявило значні контрасти в тодішній освіті: сільський вчитель початкових класів вимушений був вести урок в класі, де навчалися учні від 7 до 15 років, підручники були старими та усі доступні форми і методи індивідуалізації навчання залежали від наявності часу і можливостей вчителя. В той же час передові вчителі та директори-новатори експериментували власні педагогічні системи, в основі яких лежала індивідуалізація та диференціація навчання. Усе це потребувало значних змін у підручниках, які тривалий час залишалися достатньо консервативними. Саме в 90-ті роки розпочалися спроби створення програм і технологій формування загальнонавчальних умінь та

навичок учнів, які лягли в основу певних компетентностей (програми формування загальнонавчальних умінь та навичок (Н. Лошкарьова, В. Паламарчук, О. Почупайло (Барановська), О. Савченко, та ін.) [2; 3; 4; 5].

Підручник на сучасному етапі. Зміни в підручникотворенні набрали оборотів зі стартом програми Нова українська школа: її концепція базується на тезисі, що процеси розвитку, виховання і соціалізації в новій школі покликані зробити випускника конкурентоздатним у XXI столітті. Формула нової української школи складається з дев'яти ключових компонентів, зокрема: новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві; наскрізний процес виховання, який формує цінності; орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм; сучасне освітнє середовище. Ключові компетентності та наскрізні вміння створюють канву, яка є основою для успішної самореалізації учня [6]. Компетентнісно орієнтованим стає і сучасний підручник, він змінюється на кількох рівнях: об'єктному, структурному, якісному та рівневому [7; 8]. Наразі ці зміни досить значні саме в початковій ланці школи. Науковці, які є авторами підручників початкової школи постійно збагачують методичний арсенал підручників (Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Богданець-Білоskalенко, М. Вашуленко, О. Вашуленко, Н. Листопад, В. Мартиненко, О. Онопрієнко, О. Савченко, С. Скворцова та ін.).

Виклад основного матеріалу. Спільними для всіх ключових компетентностей в нових освітніх документах виділено такі *наскрізні вміння*, як: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; творчість; ініціативність; здатність логічно обґрунтовувати позицію; уміння конструктивно керувати емоціями; уміння оцінювати ризики; уміння приймати рішення; уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Результати моніторингу сформованості наскрізних умінь груп учнів початкової школи показали, що найменш розвиненими є ініціативність, критичне та системне мислення, обґрунтування власної позиції. Змінилися глобальні підходи до створення підручників: в них

якомога повно відображено наскрізні освітні лінії, підручник стає компетентнісно спрямованим.

Дослідження змін в методичному апараті підручника (2018-2020).

Реалізація завдань Нової української школи потягнула за собою кардинальну зміну підходів до якості запитань та завдань підручника. Вимоги стандарту початкової освіти для 3-4 класів містять уміння та навички роботи з текстом, що є складовими інтелектуальної, інформаційної та комунікативної компетентностей, такі, як: 1) сприйняття, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів, медіатекстах та використання її для збагачення свого досвіду; 2) уміння взаємодіяти з іншими особами письмово та в режимі реального часу (взаємодіяти онлайн, що є надзвичайно актуальним для реалій дистанційного та змішаного навчання), співпрацювати з однокласниками, розподіляти ролі, взаємодіяти з іншими особами через мистецтво (участь у колективних творчих проектах, дії/ролі у творчому процесі), співпрацювати в команді; 3) формування емоційного інтелекту (опис власних емоцій та емоцій співрозмовника від прослуханого/побаченого, формування мовленнєвого етикету, навичок конструктивного спілкування, регулювання власного емоційного стану, у тому числі засобами мистецтва). Виходячи з цих та інших вимог було створено нові підручники, в яких було закладено у методичному апараті формування наскрізних освітніх ліній.

Аналіз підручників 2020 року видання та висновки щодо їх ефективного використання в умовах змішаного навчання. Проведений нами аналіз підручників для третього класу та результати теоретичного аналізу літератури показав, що з представленою переліку наскрізних умінь активно формуються в початкових класах (3-4) наступні: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; творчість; вміння конструктивно керувати емоціями; розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами. Вміння групи «уміння спілкуватись з однолітками» (розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами) є дуже важливими в умовах змішаного навчання, коли виникає дефіцит повноцінного спілкування учнів в класі. До цієї

групи ми відносили запитання та завдання, націлені на формування соціальних вмінь: завдання-інтерв'ю, націлені на вміння сформулювати запитання, взаємодіяти з співбесідником та отримувати зворотний зв'язок; спільна робота над завданням за текстом, робота в парі; спільні дослідницькі завдання; рольові завдання; завдання-змагання, ігрові завдання. Серед цих завдань також були частково репродуктивні (читання ланцюжком, відтворення ситуації за зразком), продуктивні (відтворення власного варіанту розвитку ситуації) та творчі (створення спільного творчого продукту). Присутність запитань та завдань цієї групи в підручниках є суттєвим досягненням.

О. Савченко, представляючи свій підручник для 3 класу, наводить змістові лінії, відображені в ньому: розвиваємо навичку читання, оволодіваємо правилами розуміння прочитаного; взаємодіємо усно за змістом прослуханого: досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів: оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою; досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією; перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти [9]. Кількісний аналіз методичного апарату підручника О. Савченко показує, що найбільший відсоток в ньому з проаналізованих позицій провідну займають запитання та завдання на формування вміння читати з розумінням (перша підгрупа – 51%; друга підгрупа – 16%); уміння висловлювати власну думку усно і письмово займають другу позицію (перша підгрупа – 6% та друга – 19%); уміння конструктивно керувати емоціями – 1% (але багато завдань інших підгруп мало емоційне забарвлення); уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами (7% за усіма підгрупами). Кількісний аналіз інших підручників 2020 року видання засвідчує, що найбільший відсоток в ньому з проаналізованих позицій домінують запитання та завдання на формування вміння читати з розумінням (перша підгрупа – 45%; друга підгрупа – 13,5%); уміння висловлювати власну думку усно і письмово також займають другу позицію (перша підгрупа – 11% та друга – 7%); уміння конструктивно керувати емоціями – 10% (багато завдань різних типів мали емоційне забарвлення); уміння розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами

(13,5% за усіма підгрупами) [10]. Результати представлені на рис. 1.

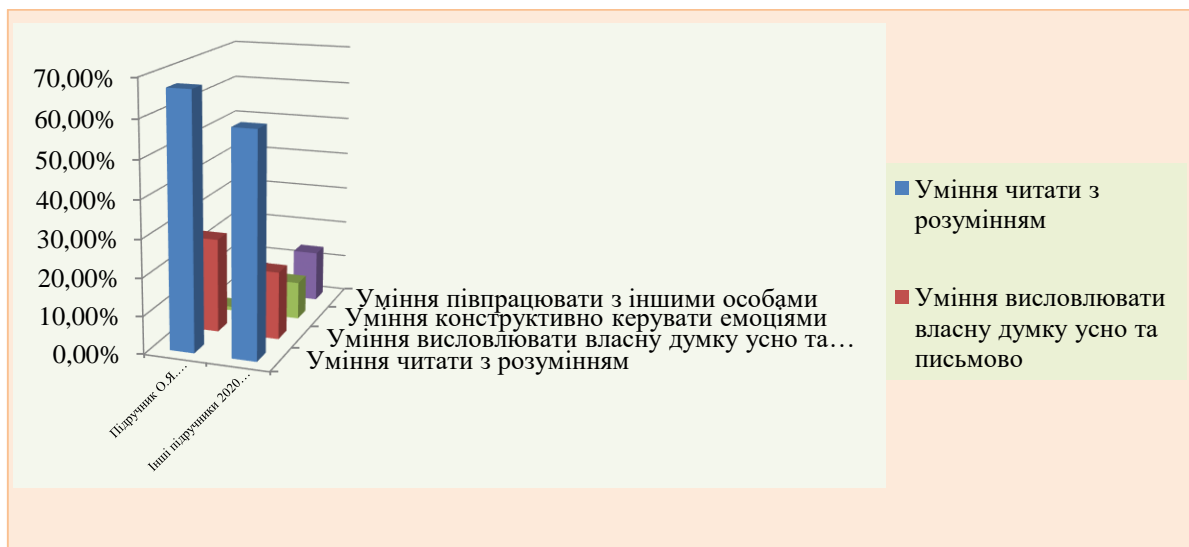

Рис 1.

Нові рубрики в підручниках з української мови та читання з успіхом можуть бути застосовані в умовах змішаного навчання через їхню націленість на формування найважливіших наскрізних умінь учнів, вміння працювати в групах (що є основою для змішаного навчання), вміння навчатись і розвивати протягом життя. Можна відмітити блоки завдань: «Проведи дослідження» (націлені на вмінні працювати за вивченими правилами); «Перевіряю свої досягнення» («Я знаю», «Розумію, можу пояснити», «Вмію», «Виявляю ставлення, почуття»); правила-орієнтири; завдання на застосування інформаційних умінь («До яких ще джерел ти звертався?»); «Запрошуємо відвідати сайт «Краща література – юним читачам»; літературні ранки, бібліотечні уроки та ін.); рубрика «Медіавіконце» (сайти з віртуальними подорожами: Музей книги і друкарства України, рубрики з медіа грамотності та ін.). Увагу приділено також сприянню розвитку творчої особистості: створення власного творчого продукту, творчі рольові завдання, взаємодія з різними видами мистецтва тощо.

Аналіз підручників 2020 року дозволив виокремити їхні переваги та проблеми в умовах змішаного навчання. З переваг очевидним є націленість на формування наскрізних умінь учнів, дослідницьких та творчих умінь, ключових компетентностей (рис. 2).

Рис 2

Рис 3

Недоліками шкільного підручника в умовах змішаного навчання є його досить тривалий період оновлення, невелика функціональність та очевидний програш перед сучасними мультимедіа (рис. 3).

Тож ми вважаємо, що підручники нового покоління максимально наближені до оновлених завдань Стандарту початкової школи. У нових підручниках запитання та завдання чітко структуровані в кожній темі і націлені на формування основних видів наскрізних умінь учнів. Підручник в сучасних умовах стає особливою багатофункціональною книжкою-путівником, радником, інтелектуальним самовчителем, який частково може вирішити проблеми в умовах тимчасової ізоляції (змішаного навчання) в суспільстві. Але наразі актуальності набуває використання електронного його формату та

різноманітних допоміжних електронних платформ. В початковій школі варто використовувати потенціал навчальних та художніх фільмів. Перспективними наразі є такі проблеми: створення електронного супроводу для традиційних підручників; забезпечення індивідуалізації навчання в умовах дистанційної (змішаної) форми засобами підручника; вивчення проблеми вирішення дефіциту живого спілкування учнів засобами підручника; дослідження взаємодії вчителів, батьків та учнів та розроблення рекомендацій для цих категорій щодо роботи з підручником в умовах змішаного навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Почупайло О. В. *Формування читацьких умінь в учнів I–IV класів. ... дис. канд. пед наук.* К., 1994. 179 с.
2. Паламарчук В. Ф. *Взаємозв'язок навчання і розвитку учнів в аспекті реформи школи: Метод. лист для вчителів і кер. шкіл, гімназій, ліцеїв.* Київ: Знання України, 2002. 46 с.
3. Почупайло О. В. Програма формування читацьких умінь у школярів / *Початкова школа.* 1997. № 10. С.29–38.
4. Барановська О. В. Інформаційні методи навчання учнів / *Методичні рекомендації для вчителів.* – К.: Знання, 1999. – 35 с.
5. Барановська О. В. Інформаційна компетенція – ключова компетенція випускника профільної школи // ЦППО. [Електронний ресурс]. — 18 грудня 2006. —
URL <http://www.cippe.edu.ua/forum/viewtopic.php?t=120&highlight=&sid=783d986e99a9c663498106>
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html>
7. Трубочева С. Е. та Барановська О. В. Компетентнісно орієнтовані педагогічні технології в структурі шкільного підручника. *Проблеми сучасного підручника: матеріали Міжнародної наук.- практ. конф. (м. Мінськ, 18–19*

трав. 2018 р.). Київ: Педагогічна думка, 2018. с. 81–85.

8. Барановська О. В. Шкільний підручник в умовах нового освітнього середовища. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. К. : Педагогічна думка, 2018. Вип. 21. С. 20–30.

9. Савченко О. Я. Методичний потенціал нового підручника з літературного читання у 3-му класі. *Український педагогічний журнал*, 2020, Вип. 25. С. 133–148.

10. Барановська О. В. Формування наскрізних умінь учнів 3-4 класів (за результатами аналізу підручників української мови та читання третього класу). *Проблеми сучасного підручника: ключові компетентності та предметні навички: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (електронне наукове видання), 20-21 травня 2021 р.* Київ.: Педагогічна думка, 2021. С. 13-15.